Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008-2009_Trubarjevaštevilka_19.pdf |
DOST. 10/02/26 9.16

UDK 811.163.6'373.422''15

Marjeta Humar
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

PROTIPOMENSKOST V JEZIKOSLOVNIH DELIH SLOVENSKIH PROTESTANTOV

Protestantski neknjižni slovarji ob sopomenkah izkazujejo tudi protipomenke: a) z izborom iztočnic v krajšem slovarskem besedilu (Kreljeva *Otročja biblija,* 1566), b) z izborom primerov v slovnici (*Zimske urice,* 1584), c) z navajanjem podiztočnic v slovarskem besedilu (*Zimske urice,* 1584), č) z izborom iztočnic v registrih v Dalmatinovem prevodu *Peterih Mojzesovih knjig* (1578) in *Biblije* (1584). Protipomenke niso posebej označene. Na zavestno navajanje v *Zimskih uricah* verjetno kaže raba dvopičja med primeroma ali slovarska ureditev, saj se pri protipomenskih parih tako kot pri sopomenskih poruši abecedni red. Sopomenke nimajo tujejezičnih ustreznic, protipomenke pa imajo latinsko in nemško ustreznico. Prevladujejo raznokorenski protipomenski pari. Izbor predpon za tvorbo istokorenskih protipomenskih parov je zelo omejen.

Protestant non-standard dictionaries include antonyms, in addition to synonyms, in four ways: a) by choice of entries in a short lexicographical text (Krelj's *Otročja biblija,* 1566), b) by choice of examples in a grammar (*Zimske urice,* 1584), c) by adducing sub-entries into a dictionary text (*Zimske urice,* 1584), č) choice of entries in the glossary to Dalmatin's translation of the *Pentateuch* (1578) and the *Bible* (1584). Antonyms are not specially indicated. The conscious citation of them in *Zimske urice* is evidently indicated by the use of the colon between examples or by the lexicographic organization, as examples of both antonyms and synonyms come out of alphabetical order. In contrast to synonymic pairs, antonymic entries have both Latin and German glosses. Antonyms with different roots prevail. There is a very limited selection of prefixes for derivation of antonymic pairs with the same root.

Ključne besede: protipomenke, neknjižni slovarji, raznokorenske protipomenke

Key words: antonyms, non-standard dictionaries, antonyms with different roots

1 Protipomenskost (antonimija) je ob sopomenskosti eno od temeljnih pomenskih razmerij med dvema leksemoma. Izraža se s protipomenkami (antonimi). V jezikoslovni literaturi se pojavlja kar nekaj delitev protipomenk na vrste glede na pomen in tvorbo. Protipomenki imata enako uvrščevalno pomensko sestavino in vsaj eno nasprotno razločevalno pomensko sestavino (Humar 2007: 103–122). Z morfološkega stališča ločimo istokorenske ali gramatične in raznokorenske ali leksikalne sopomenke (Stramljič 2007).

Pomenska nasprotnost je temelj človekovega načina razmišljanja in dojemanja sveta, zato se z njo ukvarjajo filozofija in logika od antike naprej (Šarić 1994: 6–20), psihologija (Musek 1990: 41–47), jezikoslovje in druge znanosti.

1.1 To pralastnost človekovega dojemanja sveta v nasprotjih odražajo tudi molitveni obrazci. V molitvi Oče naš je izražena celota sveta s protipomenkama, po drugih teorijah z merizmom, *nebo – zemlja*, kar je v Bohoričevih *Zimskih uricah* poslove-

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008-2009_Trubarjevaštevilka_19.pdf |
DOST. 10/02/26 9.16

njeno: *Bu di volja tvoja: kako v'nebi i takoj na zemlji*[1] (8, 9): ali *kakòr nanebi, taku nazemlji* (37).[2]

1.2 Jezikoslovna znanost posveča protipomenkam več pozornosti od 60. let prejšnjega stoletja naprej. Slovensko jezikoslovje se je začelo teoretično ukvarjati s protipomenskostjo s Toporišičevo slovnico (1976) in doseglo vrh v obravnavah Marije Golden (1997, 2001), Ade Vidovič Muha (1997, 2000, 2005), Irene Stramljič (2007) idr. Protipomenskost v terminologiji, zlasti terminoloških slovarjih, raziskuje tudi Marjeta Humar (2005, 2007).

S protipomenskostjo v protestantskih besedilih se je ukvarjal France Novak (Novak 2004: 50, 211, 173), po katerem se protipomenke združujejo v pomensko skupino, »ker je glavna pomenska sestavina ista, posebna pomenska sestavina je pa ravno nasprotna. Protipomenskost je postavljena na sestavino, ki je v okviru kake skupine najpomembnejša. Ko smo na nivoju pomenske skupine, stopi glavna pomenska sestavina, na podlagi katere se je skupina izoblikovala, v ozadje, odločilne pa postanejo

[1] Vsi navedki so zapisani po izgovoru ali po sodobnem pravopisu.

[2] V literaturi, ki se nanaša na svetopisemska besedila in besedila mitov (Krašovec 1977), se razmerja kot *nebo in zemlja* imenujejo merizmi. Ta merizem »označuje celoto kozmosa; vse, kar je, je Božje delo« (http://www.biblija.net/biblija.cgi?idq=2&l=sl&q=beer%9A%E9be). Merizem je npr. *od Dana do Beeršébe*, ki v vsakdanjem jeziku pomeni celotno izraelsko ozemlje (prim. 1 Sam 3,20; 2 Sam 17,11; http://www.biblija.net/biblija.cgi?idq=2&l=sl&q=beer%9A%E9be). Merizem lahko sestavljata protipomenki, povezani z in, ki ju veže v celoto, tako ni poudarek na nasprotju pomenov, ampak na celoti.

»Sinonimija, merizem in antiteza ustvarjajo svojevrstno dognano, dinamično in polno poetičnost psalma. Oba sta sestavljena iz nasprotujočih si pojmovnih prvin. Vendar so pri merizmu za razliko od antiteze nasprotni poli zliti v organsko celoto« (F. Premk 1996; http://www.revijasrp.si/knrevsrp/revsrp15/frapr15/globi15.htm).

V Uvodu v *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stol. Poskusni snopič* je ta figura po Krašovcu (1977) opisana kot: ´biblična figura, ki izraža celoto z deli; deli so pogosto polarni pari´ (Uvod 23). Opis ilustrira zgled *žito ino vino.*

Merizme analizira tudi France Novak (Novak 2004: 206). Definira jih kot biblično figuro, »ki izraža celoto z deli. Velikokrat so deli polarni pari; pri tem se celota zajema z dveh skrajnih točk, npr. *nebo – zemlja*.« Novak je navedel veliko merizmov, urejenih po pomenskih skupinah.

V literaturi o protipomenkah se take zveze uvrščajo v različne tipe. Novikov (1982: 243–255), ki deli protipomenke glede na nasprotnost v naslednje vrste: (1) kontrarna nasprotnost med skrajnima členoma izrazov lastnosti je/so srednji člen/členi: *mlad* < *nestar, nemlad, prileten* > *star*; (2) komplementarna nasprotnost, kjer gre za vrstni pomen, ni vmesnega člena: *živ – mrtev; suh – vlažen*; (3) vektorska nasprotnost: raznosmerna dejstva, gibanja, skrajno zanikanje vsebine ene od besed besednega para: *vstopiti – izstopiti*, uvršča dvojice *zemlja – nebo, telo – duša*, ki se pojavljajo zlasti v simboličnih pomenih, med t. i. pragmatične protipomenke.

Mistrík (1985: 121–125) šteje ta tip med kontekstualne, asociativne ali pragmatične protipomenke, ki se pogosto pojavljajo v sobesedilu kot nasprotne dvojice: *učitelj – učenec, nebo – zemlja, roka – noga, zima – poletje.*

Uvrstitev besedne zveze *kako v'nebi i takoj na zemlji* je odvisna od razumevanja. Če bi jo razumeli kot ´povsod´, je merizem. Če pa vsaka od besed poimenuje del stvarnosti, potem je to protipomenka. Po mojem razumevanju gre za protipomensko razmerje. Kot merizmi so v *Slovarju jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Poskusni snopič* navedeni naslednji pari: (pri iztočnici kupec) *kupec inu predavec* z razlago ´vsi, ki so vključeni v trgovanje´ (76), (pri iztočnici žito) *žito ino vino* z razlago ´blago, zlasti živila´ in *žito, mošt ino olje* z razlago ´blago, zlasti živila´ (131). Pri vseh je treba dobro poznati sobesedilo, da se je mogoče odločiti glede oznake merizem ali protipomenka.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008-2009_Trubarjevaštevilka_19.pdf |
DOST. 10/02/26 9.16

sestavine, ki urejajo razmerja med posameznimi členi skupine.« Kot primer protipomenskosti navaja zveze za *prijatelj* in *sovražnik* (Novak 2004: 50).

Protipomenke so pomembno slogovno sredstvo. V poglavju Figuralne stalne zveze France Novak namenja veliko pozornosti merizmom in dvo- ali veččlenskim nizom. Tu obravnava tudi t. i. protipomenski niz, ki bi ga po mnenju avtorja »lahko prišteli« k navadnemu vezalnemu nizu. Taki nizi poživljajo pripoved z nasprotnimi izrazi: *Deklice inu Hlapzhizhi, Moshye, Shene inu Vduue* (Novak 2004: 204–211).

Novak ugotavlja v protestantskih besedilih še rabo posamezne besede v »nasprotnem (antonimnem pomenu)« v določenem sobesedilu, kar imenuje preobrnitev. To jezikovno sredstvo je sorodno z besedno igro in je močno slogovno označeno. Takih primerov po mnenju avtorja ni veliko. Sem bi lahko šteli besedo junak, ki ima v sobesedilu pomen protipomenke: *ti Papežniki so ti isti junaki, kir so staro prauo Boshio vero … preobrnili prestauili* (Novak 2004: 173).

1.3 Praktično obravnavanje protipomenk, zlasti njihovo prikazovanje v slovenskih slovarjih, je veliko starejše od teoretičnega. Dozdajšnje raziskave so pokazale, da jih izkazujejo slovarji od Cigaleta (1860, 1880) naprej (Humar 2005). V omejenem obsegu so navedene v Pleteršnikovem slovarju, *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* in vrsti terminoloških slovarjev, npr. v bibliotekarskem, geološkem, medicinskem, metalurškem, meteorološkem, psihiatričnem, statističnem, vinogradniškem, vsebuje jih Toporišičeva *Enciklopedija slovenskega jezika,* upoštevane so v geslovniku za gledališki slovar in verjetno še kje. Protipomenke, kot je razvidno iz poskusnih snopičev, bodo vsebovali tudi specialni slovarji, ki se zdaj izdelujejo na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša: *Slovar sinonimov slovenskega jezika, Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja,*[3] *Frazeološki slovar slovenskega jezika.* Na področju podrobnejšega prikaza protipomenskosti pa smo Slovenci zamudniki, saj še nimamo samostojnega slovarja protipomenk.

Protipomenke so v slovenskih slovarjih označene z različnimi označevalniki: Cigale (1880): *opp. = oppositum, opponitur* in *im Gegensatz*, Pleteršnik (1894–1895): *opp. = oppositum, beseda nasprotnega pomena,* dve pa imata pojasnilo *im Gegensatz*, tako kot v Cigaletovi *Terminologiji* (1880), Šulkovi *Terminologiji* (1874), Šafařikovem *Slovníku* (1853). V novejših slovarjih so protipomenke poimenovane: *antonim* (najpogosteje), *protipomenka, nasprotje, nasprotni pojem* (Humar 2008).

V nekaterih novejših terminoloških slovarjih pa protipomenke niso prikazane s katerim od označevalnikov, ampak se nanje opozarja drugače, najpogosteje v okviru označevalnika *Prim*. (primerjaj).[4]

---

[3] Kot primeri so v poskusnem snopiču navedeni naslednji pari: *bojevanje/bojovanje, bojovajnje, bojovajne, bojovane – mir, mesene/telesne/vnanje oči – notranje/duhovske oči, pravica/praviča – krivica, utragljiv – len, utragljivi – skrbni.*

[4] Primer iz *Geološkega terminološkega slovarja*: **simétrična gúba** -e -e ž geomorf. *guba s skoraj navpično osno ravnino in enako dolgima kriloma, ki sta proti kadunjama na obeh straneh nagnjena pod enakim kotom* **GL:** pahljáčasta gúba, zabôjasta gúba **prim.:** àsimétrična gúba; **àsimétrična gúba** -e -e ž geomorf. *guba, pri kateri je zaradi neenakomernih pritiskov eno krilo bolj strmo od drugega* **prim.:** alpídsko gúbanje, polégla gúba, pošévna gúba, potopljêna gúba, prevŕnjena gúba, simétrična gúba.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008-2009_Trubarjevaštevilka_19.pdf |
DOST. 10/02/26 9.16

1.4 Protipomenke so imele pomembno mesto tudi v slovenskih jezikovnih priročnikih. Milena Blažićeva je raziskala prosto spisje na Slovenskem v obdobju 1850–2000. Jezikovni priročniki imajo pogosto vaje, ki zahtevajo iskanje protipomenskih parov ali opisovanje njihovega pomena, kar naj bi razvijalo poimenovalne sposobnosti, ustvarjalno in logično mišljenje, bogatilo besedni zaklad učencev, prispevalo k uzaveščanju pomenskega razmerja med sopomenkami, protipomenkami ipd. Take vaje so v vseh priročnikih avtorjev Andreja Praprotnika, izdanih v letih 1852, 1866, 1873, 1881, 1887, v *Navodilih za poduk v spisji za ljudske šole* (1901), ki jih je leta 1896 sestavil in izdal Stalni črnomeljski odbor na podlagi šolskih nalog, tudi v delu Silve Trdina *Besedna umetnost* II in drugod (Blažić 2002).

2 Iz vseh teh razlogov se mi je zdelo zanimivo ugotoviti, ali se izkazovanje protipomenk pojavlja že v protestantskih slovarskih delih. Slovenski protestanti imajo prvenstvo na področju slovenske jezikoslovne literature, saj so ob drugih delih dali Slovencem prvo slovnico in tudi prve slovarje, sicer še v okviru drugih del, »neknjižne slovarje«, kot jih imenuje Velimir Gjurin (1987): Krelj v *Otročji bibliji* (1566), Dalmatin v Registrih v prevodu *Peterih Mojzesovih knjig* (1578) in v *Bibliji* (1584) in Bohorič v *Zimskih uricah* (1584). Gjurin meni, da pomeni Register 1584 v obdobju pred prvim knjižnim slovarjem leta 1592 »vrhunec slovenskega slovaropisja« (Gjurin 1987: 245).

Avtor študije o slovenskih neknjižnih slovarjih ugotavlja, da sta se prva slovenska slovaropisca Dalmatin in Bohorič »spoprijela tudi z bistvenimi slovaropisnimi vprašanji – in jih v glavnem obvladala«. Gjurin je opozoril tudi na to, da so v slovarjih v Bohoričevi slovnici *Zimske urice* navedena tudi sopomenska in protipomenska podgesla (Gjurin 1987: 257). Pri čemer naj bi bilo protipomenskih veliko manj kot sopomenskih oziroma natančneje: protipomenska para naj bi bila dva: *glih – nikar enak* in *srečen – nesrečen*. O navajanju protipomenk tako lahko govorimo na samem izhodišču slovenskega slovaropisja, sploh slovenskega knjižnega jezika.

2.1 Podrobnejši pregled neknjižnih protestantskih slovarjev je pokazal, da so protipomenke v njih razmeroma pogoste. Morda bi protipomenskost lahko opazovali tudi v Bohoričevi *Nomenclatura trium linguarum*, če se ne bi bila izgubila (Ahačič 2007: 28).

Protestantski neknjižni slovarji izkazujejo protipomenskost na štiri načine:

- 2.1.1 z izborom iztočnic v krajšem slovarskem besedilu (Kreljeva *Otročja biblija,* 1566),
- 2.1.2 z izborom vzorčnih besed, primerov v slovnici (*Zimske urice,* 1584),
- 2.1.3 z navajanjem podiztočnic v slovarskem besedilu (*Zimske urice,* 1584),
- 2.1.4 z izborom iztočnic v registrih v Dalmatinovem prevodu *Peterih Mojzesovih knjig* (1578) in *Biblije* (1584).

2.1.1 Prvi slovenski neknjižni tiskani slovarček (Gjurin 1987: 45) je latinsko-slovenska Vocabula (Besede) v Kreljevi *Otročji bibliji* (1566). Vsebuje 24 latinskih besed in 24 slovenskih ustreznic. Gjurin 1987 meni, da je njihov izbor tak, »da dovoljuje sklepanje, da so Besede izvleček iz kakega nomenklatorja, dvo- ali večjezičnih popi-

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008-2009_Trubarjevaštevilka_19.pdf |
DOST. 10/02/26 9.16

sov sveta v obliki nekakšnih področnih abecedno urejenih slovarjev, v katerih nekateri vidijo začetek izrazijskih (terminoloških) slovarjev /…/.« Kako je s tem, za zdaj kljub prizadevanjem še ni bilo ugotovljeno.

V Besedah so naslednje latinske besede s slovenskimi ustreznicami: *bog (Deus Bog), nebo (Caelum Nebo), zvezda (Stella Zvezda), luna (Luna Luna), zemlja (Terra Zemlia), življenje (Vita Život)*, *smrt (Mors Smert), duša (Anima Duša), hiša (Domus Hiša), družina (Familia družina), mesto (Urbs Mesto), grad (Arx Grad), voda (Aqua Voda), morje (Mare Morie), človek (Homo človik), telo (Corpus Telo), oče (Pater Oča), sin (Filius Sin), mati (Mater Mati), hči (Filia Hči), vas (Villa Vas), dežela (Regio Dežela), kralj (Rex Kral), kraljestvo (Regnum Kralevstvo)*. Besede niso razvrščene po abecedi, ampak po logiki človekovega dojemanja sveta. Na začetek je postavljen *bog*, najvišje bitje, stvarnik in vladar vsega, kar obstaja, na konec *kralj* kot vladar nad ljudmi, glede na oblast najvišji človek, vmes so besede, ki poimenujejo dele sveta, ki so, omejujejo ali uokvirjajo človekov bivanjski prostor in čas njegovega bivanja, omogočajo človekovo bivanje, določajo človeka kot duhovno, materialno in socialno bitje, njegov ožji življenjski prostor.

Izbor besed v Besedah in njihova neabecedna razvrstitev odpirata vprašanji, zakaj ravno te besede in zakaj tak vrstni red.[5]

Mogoče so različne razlage. Po moje gre za izbor besed z nasprotnim pomenom, za hoteno poudarjanje nasprotij. Ne da bi se posebej trudili, najdemo v besedilu izrazito protipomenskost – dvopolarnost, tudi tri- ali štiripolarnost. Diade izražajo razmerja, ki so (a) najvišji temelji življenja in jih postavlja Bog stvarnik: *Bog – človek*, *nebo – zemlja*, *zemlja – voda*, *zemlja – morje, duša – telo*, *življenje – smrt*, *zemlja – luna, zemlja – zvezda*, (b) nasprotja konkretne urejenosti življenja, na katera vpliva in jih ureja človek: *človek – kralj, družina – kraljestvo, kraljestvo – dežela, mesto – vas, hiša – grad, oče – mati, sin – hči, oče – sin, mati – hči*, triade: *nebo – zemlja – voda*, tetrade: *oče – mati – sin – hči*. S stališča besedotvorja gre za raznokorenske protipomenke.

2.1.2 Zavestno izbiranje protipomenk izkazujejo tudi primeri za besedne vrste in druge slovnične kategorije v Bohoričevi slovnici *Zimske urice* (1584).[6] Pisec ima na voljo veliko zgledov, saj je slovnica nastala po prevodu celotnega Svetega pisma (če

[5] Gjurin (1987: 46) prikaže dva odgovora. Prvi od njih je: »Neabecedna površčenost gesel v Kreljevih Besedah ni popolnoma poljubna: osebno vidim zaporedje gesel razdeljeno na takele pomenske (pojmovne) skupe: 1) Bog; 2) vesoljska telesa: Nebo, Svèsda, Luna, Semlia (končnici tega skupa spominjata na svetopisemsko sporočilo o božjem – skup 1! – stvarjenju: »V začetku je Bog ustvaril nebo in zemljo«); 3) določilnice človeške bitnosti: Shivot ´Vita´, Smèrt, Duſha; 4) bivalno okolje (tipičnega) posameznika: Hiſha, drushina; 5) tipični naselbinski prostor bivanja posvetnih vladajočih (oblastvenih) stanov: Meſto, Grad; 6) elementi (?): Voda, Morie; 7) zhlovik; 8) človeško Telo; 9) moški in ženski najožji (si) sorodniki: Ozha, Syn, Mati, Hzhi (prim. znotraj tega delitev na moške pred ženskami, ne na starše pred otroki; morda pod vplivom očetovsko-sinovske božje dvojice); 10) tipični naselbinski prostor bivanja kmečkega (podložniškega) stanu: Vaſ; 11) političnoupravna enota: Deshela ´Regio´ (v bistvu tedaj najpomembnejša upravna enota, ki ji je posameznik neposredno ali posredno pripadal); 12) vladar: Kral, 13) Kralevſtvo.« Po Gjurinu (1987: 46) je mogoča tudi drugačna razdelitev (»tudi na nekaj več ali nekaj manj pojmovnih skupov, ker prehodi niso ostri; prej narobe: mogoče so premišljeno neostri«): *Bog, nebo, zvezda; zemlja, življenje, smrt; vas, dežela, kraljestvo.*

[6] Primeri za skladenjski del slovnice niso izbrani protipomensko.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008-2009_Trubarjevaštevilka_19.pdf |
DOST. 10/02/26 9.16

jih je vzel od tam),[7] pa se vendarle odloči za izrazito bipolarne zglede, npr. pri prikazu rabe opuščaja: *k'meni – k'tebi* (31)[8]; *z'očetom – z'materjo; z'mano – s'tabo* (32); v primerih v zvezi z rabo j: *svoj – ptuj* (33), pri ilustraciji stopnjevanja pridevnikov: *dober* (bonus) – *hud* (malus) (42), spolov: *oča – mati, brat – sestra* (43), pri pridevniku, kjer navaja za simpleks *pravičen*, za kompozita *nepravičen*, za dekompozita pa *nepravičnost* (44), torej protipomenski par: *pravičen – nepravičen (nepravičnost)*, pri prislovu za simpleks: *modru,* za dekompozita: *nemodru* (157). Kot sklanjatvena primera za moški in ženski spol sta izbrana samostalnika: za moški spol *oče,* za ženski *mati*. Za prislove so navedeni naslednji zgledi:[9] *lesim, letja; letukaj : leundi; nutri : zvunaj; zgorej : zdolaj; nuter : vunkaj; viški : dolum, doli; nalevu, na levostran : na desnu, desnostran; odzgoraj : odzdolaj; včeraj : jutri; čestu : retku; potle, potler : zdajci; dobru (bene) : hudu (male); veliku : malu, majhinuu; več : majn; zilu dobru : zilu hudu* (154 –157). Na avtorjevo zavedanje, da gre za pomensko nasprotje, kaže tudi raba dvopičja med primeri.

Ker gre za primere v slovnici, ki prikazuje celotno besedje jezika, se izbor protipomenk besedotvorno razširi. Največ je raznokorenskih protipomenskih parov (*nuter – vunkaj*, *včeraj – jutri, čestu – retku*). Ob njih pa so kot pari netvorjenim pridevnikom (in samostalnikom) istokorenske pridevniške in samostalniške sestavljenke s predpono *ne-*: *nepravičen (nepravičnost), nemodru.* Prislovni raznokorenski protipomenski pari imajo pogosto enako določevalno členico *le-* ali merni prislov *zilu*:[10] *lesim, letja; letukaj : leundi, zilu dobru : zilu hudu.*

2.1.3 Vsakemu primeru sklanjatve v vseh treh številih v *Zimskih uricah* sledi abecedni slovensko-latinsko-nemški seznam primerov.

2.1.3.1 Ob izhodiščni iztočnici je opazno navajanje sopomenskih izrazov, podpomenk, stalnih zvez, vidskih parov, asociativnih zvez ipd. (*stol, rihtni stol; slep, slep na enim očesi; drevu, hruševu drevu, črešnovu drevu; znamnje, žganu znamnje; kopam, pokopam : mejlem, kruh pečem*), redko protipomenk. Vsi ti leksemi sledijo izhodiščni iztočnici brez vsake grafične oznake. Glavni znak, da gre za nekaj drugega, je porušen abecedni red.

Sopomenskih parov je veliko. Na sopomenskost kažeta dva znaka. Iztočnice so razvrščene po abecednem redu. Sopomenki si sledita druga za drugo, zato se abecedni red poruši. Pri sopomenki ni latinske in nemške ustreznice, ki ju nadomesti beseda *idem* (= prav tako):

– *Bèrs, iga, velox, schnell.*
– *Hiter, triga, idem*.

[7] Dosedanje raziskave še niso dale odgovora, kateri slovar oziroma slovnica naj bi bila Bohoriču zgled za slovarčke v slovnici, sploh pa ne, kje naj bi bil Bohorič dobil vzorec za protipomenske slovnične zglede. K. Ahačič navaja, da je pregledal 11 slovarjev tistega časa, kljub temu ostaja iskanje »vira za Bohoričeve slovarčke /…/ izziv za nadaljnje raziskovanje, ki bo moralo obsegati pregled tedanjega evropskega učbeniškega gradiva s poudarkom na manjših slovarjih« (Ahačič 2007: 131, 132).

[8] V oklepaju so navedene strani.

[9] Ločeni z vejico ali dvopičjem (pomen proti), ki kaže na nasprotje.

[10] *Slovenski pravopis* 2001.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008-2009_Trubarjevaštevilka_19.pdf |
DOST. 10/02/26 9.16

Primeri sopomenskih parov: *ajfrar, navidliv; artič, hribec*; *bers, hiter; tup, neoster; cartan, subtil; čas, vreme; dojnica, ama; elefantova kust, slonova kust; falšvera, kriva vera; jama, luknja; hlimba, hinaušina; kunšt, vmetelnost; lebunga, gostovanje; mladica, odraselk; nečast, sramota; omotica, vertoglavje; peza, teža; prigliha, spodoba; priča, svidok; reka, tekoča voda; trešlika, merzlica; kunštnu bojovanje, stratagema; opravilu, služba; očitanje, kolnenje, kletva; rojenje, rojstvu.* Kot sopomenke so lahko prikazani trije leksemi, npr. *buča, plotnica, tikva.* Sopomenka je – sicer redko – lahko tudi kar pojasnilo ob iztočnici: *nečast, sramota.*

2.1.3.2 Protipomenke so prikazane na dva načina: z izborom iztočnic in s prikazom protipomenskih parov.

Slovarčki vsebujejo veliko iztočnic, ki izražajo pomenska nasprotja in so vsaka na abecedno ustreznem mestu. Take so npr.: *hribec, dul*; *lagak, težak; mlad, star; bogat, reven; mladust, starost; nesreča, sreča; svitloba, tema*. Veliko pričakovanih pa manjka, npr. *kratek, žalosten, noč* so, manjkajo *dolg, vesel, dan* ipd. Tudi v teh primerih prevladujejo raznokorenske protipomenke. Kot protipomenska predpona istokorenskih protipomenk pa se spet pojavi *-ne.*

Posebnost so pari protipomenk. Na dva protipomenska para je opozoril že Gjurin (1987: 257), vendar je protipomenskih parov več. Pri navajanju protipomenskih parov se prav tako poruši abecedni red. Za razliko od sopomenskih parov pa imata protipomenski iztočnici vsaka svojo latinsko in nemško ustreznico:

– *Glih, indecl: similis, gleich.*
– *Nikar enák, iga, dißimilis, vngleich.*

Pridevniški in samostalniški protipomenski pari so naslednji: *glih, nikar enak* (49); *srečen, nesrečen* (53), *čast, nečast* (60).

Prevladujejo istokorenski protipomenski pari. Izbor sredstev za izražanje nasprotnega pomena se sicer razširi, vendar je majhen. Pri pridevnikih in samostalnikih se ob samostojni nikalnici *nikar* spet pojavi predpona *ne*, pri glagolih pa predpone, ki pomenijo narazen: *od-, res-/rez-*, pari prislovov, ki izražajo nasprotno smer: *nuter – vun, proč – nazaj.* V protipomenskem odnosu sta lahko glagola s predponama, lahko pa ima predpono ali prosti prislov samo en glagol od para. Kot protipomenski predponski pari, lahko v kombinaciji s prislovi, so registrirani: *v-/per-* (= pri)*/nuter – rez-*. S stališča pomena pri glagolih prevladujejo protipomenke, ki izražajo nasprotno smer.

Tujih predpon, zlasti latinsko-grškega izvora, ki se uveljavijo kasneje, protestantski primeri protipomenskih parov ne izkazujejo.

2.1.4 V registrih v *Peterih Mojzesovih knjigah* (1578) in *Bibliji* (1584) protipomenski pari niso navedeni. Tudi besed, ki so v protipomenskem odnosu, ni veliko. Ker protipomenski vidik pri izboru ni bil upoštevan, je mogoče sestaviti le nekaj protipomenskih parov: *arcnia – strup, luč – temma, odgovoriti – prašati, vprašati, švoh – silen* ipd. Manjkajo pričakovane protipomenke, npr. za *bolezan, jokati, leben, levičen, levak, lepu, grenku, gospa, konec, nuč, ptuj, resnica* ipd.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008-2009_Trubarjevaštevilka_19.pdf |
DOST. 10/02/26 9.16

3 Megiserjev štirijezičnik (1592), prvi knjižni slovar s slovenščino, dokler se ne najde Bohoričeva *Nomenclatura trium linguarum,* če je res obstajala, in italijansko-slovenski slovar Alasia da Sommaripa protipomenskih parov ne navajata. Besed, ki so v protipomenskem odnosu in so navedene na abecedno ustreznem mestu, pa je veliko več kot v protestantskih registrih.

4 Zaključek

Izkazovanje protipomenk je značilno za slovensko slovaropisno tradicijo. Z našim pregledom smo pokazali, da so izkazane že v prvih slovenskih slovarjih, sicer še ne izdanih v samostojnih knjigah, pač pa v t. i. neknjižnih slovarjih. Protipomenke niso v središču pozornosti jezikoslovnih del slovenskih protestantov, vendar so tu že izkazane, ne naključno, ampak zavestno kot poseben del jezika, čeprav še ne poimenovane.

Viri

Martin Ahlin, Branka Lazar, Zvonka Praznik, Jerica Snoj, 2003: *Slovar sinonimov slovenskega jezika: splošna določila in opis zgradbe slovarskih sestavkov z vzorčno predstavitvijo.* Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.

Branko Berčič idr., 1996: *Bibliotekarski terminološki slovar. Poskusni snopič.* Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

Adam Bohorič, 1584: *Arcticae horulae ſuccifivae.* Wittenberg.

Matej Cigale, 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch 1, 2.* Laibach: Josef Blasnik.

Matej Cigale, 1880: *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*. Ljubljana: Matica slovenska.

Jurij Dalmatin, 1578: *Biblie, tv ie, vsiga svetiga pisma pervi deil.* Ljubljana.

Jurij Dalmatin, 1584: *Biblia.* Wittenberg.

Lojze Hrček, 1994: *Kmetijski tehniški slovar. Zvezek 7. Vinogradništvo.* Ljubljana: Agronomski oddelek Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani.

Miroslav Kališnik idr., 2002: *Slovenski medicinski terminološki slovar.* Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta.

Janez Keber, 2003: *Frazeološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek.* Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Leksikološka sekcija.

Blaženka Košmelj idr., 1993: Statistični terminološki slovar. Ljubljana: Statistično društvo Slovenije, Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije.

Sebastijan Krelj, 1566: *Otrozhia biblia.* Regensburg.

Hieronymus Megiser, 1592: *Dictionarium quator linguarum.* Graz.

Majda Merše in France Novak s sodelovanjem Francke PREMK, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Poskusni snopič.* Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC SAZU.

Lev Milčinski, 1984: *Psihiatrično izrazje*. Ljubljana: Psihiatrična klinika Ljubljana.

Lev Milčinski, 1993: *Psihiatrično izrazje.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Psihiatrična klinika Ljubljana.

Andrej Paulin, 1995: *Tehniški metalurški slovar (slovensko-angleško-nemški).* Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008-2009_Trubarjevaštevilka_19.pdf |
DOST. 10/02/26 9.16

Zdravko Petkovšek in Zvonka Leder, 1990: *Meteorološki terminološki slovar.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Društvo meteorologov Slovenije.

Mario Pleničar idr., 2006: *Geološki terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Maks Pleteršnik, 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar.* Ljubljana: Knezoškofijstvo.

Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V. 1970–1991. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Slovenski pravopis. 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Gregorio Alasia da Sommaripa, 1979: *Vocabolario Italiano-sloveno, altri testi italiano-sloveni e testi sloveni. Udine 1607.* Lubiana – Duino – Aurisina – Trieste.

Pavel Jozef Šafařik, 1853: Německo-český *Slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy.* Praha: Nákladem kalve´ského knihkupectví.

Bogoslav Šulek, 1874: *Hrvatsko-njemačko-talijanska Terminologija*. Zagreb: Narodna tiskara dr. Ljudevita Gaja.

Jože Toporišič, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

Literatura

Kozma Ahačič, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Milena Blažič, 2002: *Zgodovinski oris prostega spisja na Slovenskem (1850–2000)*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Pedagoška fakulteta.

Velimir Gjurin, 1987: *Slovensko slovarstvo do prvega knjižnega slovarja.* Magistrska naloga. Tipkopis. Ljubljana: Filozofska fakulteta v Ljubljani.

Marija Golden, 1997: *O jeziku in jezikoslovju.* Ljubljana: Filozofska fakulteta. 218–223.

Marija Golden, 2001: *O jeziku in jezikoslovju.* Ljubljana: Filozofska univerza Univerze v Ljubljani. Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje. 261–268.

Marjeta Humar, 2005: Protipomenskost v slovenski jezikoslovni literaturi. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika.* Maribor: Slavistično društvo Maribor. 319–333.

Marjeta Humar, 2007: Protipomenskost v sodobnih slovenskih terminoloških slovarjih. V: *Razvoj slovenskega strokovnega jezika.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 561–582.

Marjeta Humar, 2008: Slovaropisno izrazje v slovenskih terminoloških slovarjih. *Jezikoslovni zapiski* 14/1. 103–122.

Jože Krašovec, 1977: *Der Merismus im Biblisch-Hebräischen und Nordwestsemitischen.* Rome: Biblical Institut Press.

Jozef Mistrík, 1985: *Stylistika.* Bratislava. 121–125.

Janek Musek, 1990: *Simboli, kultura, ljudje.* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

France Novak, 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Lev Alekseevič Novikov, 1982: *Semantika russkogo jazyka.* Moskva. 243–255.

Francka Premk, 1996: Globina korenin. *Revija* SRP 15–16. http://www.revijasrp.si/knrevsrp/revsrp15/frapr15/globi15.htm.

Irena Stramljič Breznik, 2007: Tvorjenke in antonimija v slovenščini. *Rezjumeta / Deseta meždunarodna konferencija na Komisijata po slavjansko slovoobrazyvane pri Meždunarodnija komitet na slavistite »Slovoobrazivane i leksikologija«.* Sofija, 1–6 oktombri 2007. –

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2008-2009_Trubarjevaštevilka_19.pdf |
DOST, 10/02/26 9.16

Sofija: B´lgarska akademija na naukite: B´lgarski nacionalen komitet na slavistite: Sofijski universitet »Sv. Kliment ohridski«, Fakultet po slavjanski filologii.
Ljiljana Šarić, 1994: *Antonimija u hrvatskome jeziku*. Magistarski rad. Zagreb.
Jože Toporišič, 1976: *Slovenska slovnica.* Maribor: Založba Obzorja.
Ada Vidovič Muha, 1997: Razmerja med leksemi in homonimi. *Slovar slovenskih homonimov. Na podlagi gesel Slovarja slovenskega knjižnega jezika.* Ljubljana 1997. 7–16.
– – 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja.* Ljubljana. 169–174.
– – 2005: Medleksemski pomenski razmerji – sopomenskost in protipomenskost. V: *Knjižno in narečno besedoslovje.* Maribor. 205–221. http://www.biblija.net/.

Summary

Linguistic scholarship has accorded attention to antonyms since the 1960s. Toporišič is the first to have dealt with antonyms in Slovene linguistics (1976). Antonyms are often adduced in Slovene dictionaries, both general and terminological, older and newer. Antonymical meaning the texts of the Protestants will – as is evident from the trial fascicle—be contained in the *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* (Dictionary of the Slovene Protestants of the Sixteenth Century). Glossaries by the Protestants themselves contained antonyms (Gjurin 1987). These are attested in four ways: a) by choice of entries in a short lexicographical text (Krelj's *Otročja biblija,* 1566), b) choice of examples in a grammar (*Zimske urice,* 1584), c) adducing sub-entries into a dictionary text (*Zimske urice,* 1584), č) choice of entries in the glossary to Dalmatin's translation of the Pentateuch (1578) and the Bible (1584). Antonyms are not specially indicated. The conscious citation of them in *Zimske urice* is evidently indicated by the use of the colon between examples or by the organization of the grammar, as examples of both antonyms and synonyms come out of alphabetical order. In contrast to antonymic pairs, antonymic entries have both Latin and German glosses.

Antonyms with different roots prevail. The formation of antonymy in adjectives and nouns of the same root is usually effected by the negative prefix *ne-*, the independent negater *nikar*; in verbs it is usually signaled by the prefixes *od-, rez-*; certain adverbs or pairs of adverbs are also added to verbs to effect antonymy: *nuter – vun* 'in – out'*, proč – nazaj, zuper* 'away – back, against'. Prefixed verbs can be in antonymic opposition: the prefix or adverb can also belong to only one member of the pair. Antonymic prefixed pairs can also combine with adverbs, e.g., *v-/per-* (= pri)*/nuter – rez-*. Borrowed prefixes, especially from Latin and Greek, arise later, as they are not attested by Protestant writers among their antonyms.

.